

III. Концептуальні виміри політики

Бабієва А. Ретроспективний аналіз політичного насилля	131
Кирюшко М.І. Взаємодія політики і релігії: теоретичні аспекти дослідження	142
Матвійчук А.В. Поняття громадянського суспільства в історичній ретроспективі та ментальному сприйнятті	151
Мельник І. Суверенітет української нації як політико-правова проблема	160
Половко О.О. Політичний тероризм: соціально-психологічний аспект дослідження	168
Поляков В. Політико-правові аспекти відповідальності за порушення виборчого законодавства в Україні	175
Приходько В. Основні характеристики етапів проведення політичного аналізу	181
Тихомирова Є.Б. Політична система — система відкритого типу	188
Христюк Т.А. “Політична опозиція”: зміст, характеристика та історична еволюція	195
Цвих В.Ф., Неліпа Д.В. Система соціального партнерства: проблеми формування та функціонування	203
Чемшит О.О. Політична участь на початку нового тисячоліття	217

IV. Регіональна політика

Лендъел М. Огляд сучасних теорій регіонального та місцевого розвитку	227
Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області	236

“Політична опозиція”: зміст, характеристика та історична еволюція

Христек Т.А

*Викладач кафедри політології та соціології Рівненського
державного гуманітарного університету*

В демократичному суспільстві опозиція стає невід’ємною складовою частиною суспільного життя, а політична опозиція являє собою необхідний елемент політичної системи і є значним видом політичної діяльності. В цьому плані питання про опозицію мають важливе теоретичне і практичне значення.

Прояви опозиційної діяльності можна поділити на такі, що здійснюються у межах існуючої системи з метою поліпшення функціонування її інститутів, і такі, що виходять за межі дозволеного цією ж системою, становлять загрозу певному політичному режимові. Щодо другого випадку, то в політичній науці більш прийнято брати за основу кінцевий результат опозиційної дії, що не виключає насильницьких форм, тому самого терміну “опозиція” стає недостатньо. Натомість часто вживаними є поняття “бунт”, “заколот”, “переворот”, “путч”, “революція” тощо.

Опозиція (від латинського *oppositio* — протиставлені) вживається у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні опозиція — сукупність поглядів та дій, що мають характер інакомислення та невдоволення існуючим режимом, виступами проти опозиції більшості. У вузькому значенні — протидія, опір певній політиці, політичній лінії, організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, політичної системи в цілому. Опозиція найчастіше вживається для характеристики одного з інститутів сучасного парламентаризму [12, с.232]. Під опозицією як політичним інститутом розуміють регламентовану або ж нерегламентовану чинним законодавством діяльність партій та рухів, що змагаються за здобуття влади.

Теоретичні дослідження стану опозиційності можемо вести від декартової філософії.

Опозиція (бунт) як ознака людської пластичності цілком відповідала уяві давніх греків. Вона мала місце ще в грецькій міфології. Міфічного героя Прометея А. Камю вважає першим заколотником-опозиціонером, який при тому відкидав право картати [8, с.19].

У Сократа зустрічаємо поняття “опозиційна мораль” [7, с.46]. Лише з допомогою моральної та політичної самосвідомості громадян можна протистояти протизаконній, тиранічній практиці. Сократова “опозиція” полягала у відмові

від будь-яких державних посад. Він визнавав, що державна праця загрожувала опозиційній індивідуальності.

Виявом політичної опозиції до певного режиму чи окремих осіб у Греції та Римі стали "філіппіки". Вперше їх вжив грецький оратор Демосфен проти македонського царя Філіпа. Цієї ж форми прегесту дотримувався оратор та політичний діяч Стародавнього Риму Марк Тулій Ціцерон, виступаючи проти прихильника Цезаря Марка Антонія. Відомо, що Гай Юлій Цезар проголосив програму милосердя щодо своїх супротивників. Опозиція, однак, не відповідала йому взаємністю. Проте політична опозиція в цей час не мала глибоку традицію, що опиралася на певну політико-правову базу.

З часу, коли людину тлумачили як річ, коли було проголошено, що вона є "мірилом всіх речей", а це заробив Протагор, і до того часу не було її право на опозицію, державний непослух всіляко нівелювалося. Загалом як стверджує Арон Р. можливість законним шляхом виступати проти влади — відносно непоширене явище в історії [1, с. 62].

Протягом тривалого часу опозиція в Європі розумілась як опір державі із застосуванням сили. Тому її нелегалізована форма розглядалася як бунт. Опозиція епохи Реформації пройшла довгий шлях — від 95 тез проти торгівлі індульгенціями, які Мартін Лютер прибив на двері Віттенберзької церкви (1517р.) — і до релігійних повстань та громадянських війн у Європі. Опозиція утверджувала своє право на існування під архетипом релігійних реформ. Право чинити опір виправдовувалося інтересами істинної релігії. Проте опір і падали розглядався представниками релігійних теорій як зло. Щоб забезпечити владу від бунту, її слід було перевести у божественну трансценденцію і у такий спосіб вивести з-під критики людського розуму. Формально цьому поклала край лише Велика Французька революція 1789-1794р.р.

В епоху Нового часу опозиція й далі розглядалася як деструктивна антидержавна дія. Деякі філософи оправдовують опозицію через відстоювання природних прав людини. Опозицію (бунт) проти державної влади намагалися заперечити з появою у ряді філософських концепцій ідей "суспільного договору". Усвідомлення опозиції як необхідного елемента та інструмента здійснення політичної влади відбувається у XVII-XVIII ст. із зародженням дуалізму держави і громадянського суспільства.

Від Т. Гоббса до Ж.Ж. Руссо у теоріях "суспільного договору" передбачалось більше примусу аніж громадянських свобод. Т. Гоббс передбачав лише один вид опору — з метою самозахисту, а опір з метою захисту іншого кваліфікував як злочин [5, с.112].

Загалом натуралістична школа політичної думки, до якої належав Т. Гоббс, розглядала співвідношення природного і цивілізованого суспільств як

III. Концептуальні виміри політики

опозиційне. Водночас обґрунтовувалося, що через опозицію, представлення природного стану виникає держава.

Натомість у Дж. Локка та його послідовників, з огляду на відстоювання світського характеру влади, було передбачено право громадян на повстання заради створення нової влади у випадку порушення владоможцями умов суспільного договору [11, с. 123].

Усвідомленні опозиції як необхідного та невід'ємного компонента держави та суспільства почало зростати з поширенням політичних доктрин лібералізму. Слід зауважити, що для кожної з розвинутих країн властива своя модель політичної опозиції.

У Великобританії наявність елементів інституту політичної опозиції стало нормою життя ще у XVIII ст., коли поперемінно уряди формувала одна з двох парламентських партій — віги або торі. Проте як віги, так і торі були виразниками правлячого класу дворян. Тому англійське тлумачення “опозиції” суперечить визначенню опозиції як антиконституційного бунту. Отже, у Англії головним джерелом легальної діяльності опозиції була теорія та практика парламентського управління з допомогою партій, що заклали основи формування інституту політичної опозиції.

Майже у кожного філософа можна знайти опозиційне напруження щодо попередніх філософських доктрин, наукових перетворень тогочасних політичних перетворень. Так, Г.-В.-Ф. Гегель надавав значного політичного підґрунтя опозиції як насильницькій позасистемній формі боротьби із владою [4, с. 49].

Ф. Ніцше запропонував метод тотальної опозиції — замість звичайного сумніву — основи опозиційності — він використовує метод заперечення цінностей [7, с. 111].

Світові катаклізми, що спричинили трансформацію масової свідомості у першій половині XX ст. Змушують філософів, політологів, соціологів все більше звертати увагу на опозицію, а то й ставити її в центрі своїх досліджень. Так, опозиція є невід'ємним компонентом в теорії еліт італійського соціолога В. Парето, де він приходить до висновку, що постійна циркуляція еліт є результатом дії контр еліти (гобто опозиційної щодо панівної політичної еліти організованої соціальної групи) [15, с. 209].

Проблеми опозиційності торкаються у своїх дослідження “генезалогії влади” французький дослідник М. Фуко. Він зазначає, що влада формується у боротьбі, боротьба суб'єктів політики диктує спосіб її функціонування [7, с. 143].

Багато уваги проблемі опозиційності приділяли представники консервативної політичної думки. Р. Керк загалом кидає негативний погляд на опозицію, говорячи про неї як про бунтарство, яке для нього є виявом вад, недосконалості індивіда [2, с. 24]. Проти нього бунтарства є помірковані реформи та стриманий порядок.

У працях вітчизняних гуманістів також знаходимо докази необхідності вільнодумства, політичної опозиції. Українські вчені вважали державу гарантією права і користі кожного індивіда, перед яким держава має ряд обов'язків. В свою чергу, громадянин має ще більше обов'язків перед державою; його діяльність щодо держави і суспільства повинні носити будівничий характер, тобто опозиція повинна бути відповідальна за результати своїх дій, не приводити до соціально-політичних конфліктів у суспільстві.

Початківці гуманістичного руху в Україні відстоювали принцип природного права, тобто права власності, особистих свобод, свободу совісті, віри, слова, які уможливають існування опозиції, вирішення справ на основі справедливості.

Важливі етапи розвитку опозиції в Україні відзначені діяльністю православних братств, творчістю письменників-протестантів. Вчені Києво-Могилянської академії довели, що ораторське мистецтво — це політична зброя як для правителів, так і для опозиції. Хто нею краще володіє, той виграє політичне змагання [16, с.113].

У політичній науці визначають різні типи і форми політичної опозиції стосовно системи влади — лояльна, нелояльна; за місцем дії — парламентська, позапарламентська, кланова, внутрішньокланова, внутрішньопартійна; за місцем у спектрі політичних сил — ліва, права, центристська; за способом дії — легальна (системна), ситуаційно-орієнтована, нелегальна; за характером — демократична (конструктивна), недемократична, деструктивна (фундаментальна, революційна); а також особистісну, колективну тощо.

Узагальнюючи ряд класифікацій політичної опозиції доцільно виводити позитивну (конструктивну, опозицію зі знаком плюс) та негативну (неконструктивну, опозицію зі знаком мінус) означення позиції. У західній політичній науці їх ще називають системною (відповідальною) та позасистемною (невідповідальною) опозицією [2, с.44]. Дж. Сарторі виділяє також “частково відповідальну” опозицію [2, с.44]. У вітчизняній політичній науці зустрічаємо ще таке визначення: опозиція офіційна чи неофіційна. Проте, слід зауважити, що не раз визначення того чи іншого типу політичної опозиції має суб'єктивний характер. Офіційний і неофіційний типи політичної опозиції не завжди слід вважати вітчизняним відповідником системної та позасистемної опозиції.

Системність політичної опозиції означає її відповідність політико-правовим нормам, прийняття нею правил політичної боротьби у рамках політичної системи суспільства. Позасистемність передбачає застосування опозицією засобів боротьби, що виходять за конституційні рамки. Позасистемна опозиція не визнає політичного статус-кво, прагне його змінити не опираючись на функціонуючі політико-правові норми. Для перехідних суспільств доцільно виводити ще й несистемну опозицію, яка є відображенням стану політичної системи, котра

III. Концептуальні виміри політики

перебуває у стадії формування. Такий стан характеризується політичною неструктурованістю суспільства, великою чисельністю партій, що перебувають поза процесом владних взаємовідносин і не здатні виступити у цих взаємовідносинах у ролі об'єкта політичного процесу. Це, насамперед, маловпливові політичні партії, які не представлені в органах законодавчої та виконавчої влади, але при цьому декларують опозиційність до політичного режиму.

У західній політичній науці політична опозиція зазвичай детермінується класифікацією політичних партій. Так, Г. Оберреутер запропонував ділити опозиційні партії на такі, що, по-перше, орієнтовані виключно на вирішення конкретних проблем; по-друге, віддають пріоритет досягненню консенсусу у взаєминах з правлячою партією або ж партіями правлячої коаліції; по-третє, дотримуються курсу на конфронтацію з правлячими політичними силами [2, с.51].

Х. Лінц, виділяючи лояльну, напівлояльну та нелояльну опозиції, виокремлював односторонню опозицію (така, що знаходиться з урядом сам-насам, без огляду на решту партій, що їй протистоять) та двосторонню опозицію (опозицію до уряду, як з лівого, так і з правого спектру політичних сил) [2, с.60].

Існують різні підходи до класифікації політичної опозиції й в сучасній українській політичній науці. Історик С. Телешун узалежнив диференціацію опозиції до конкретних обставин сучасного політичного процесу в Україні і вивів 8 її типів:

1. Ідеологізована опозиція (формує відмінну модель розвитку суспільства);
2. Економічна опозиція (коли економічні групи, класи опинилися поза процесом здійснення влади);
3. Особистісна опозиція (опозиція ображених амбіцій);
4. Кар'єрна опозиція ("критикую, бо мені це вигідно");
5. Прагматична опозиція ("критикуючи, пропоную");
6. Стихійна опозиція (зовні неконтрольовані політичні дієві);
7. Владна опозиція (депутати, котрі перебувають при владі та в опозиції до однієї з гілок влади одночасно);
8. Штучна опозиція (це є закономірним явищем, а лише прихорою, побажанням тих чи інших політиків) [6, с.165-166].

Суб'єктом опозиції, як соціальної дії, так і особистісної дії, — є особистість. Вона визначає мету та завдання опозиційної діяльності. Слід зауважити, що одна особистість сама по собі не здатна домогтися ефективного результату від застосування опозиційної дії. Вона шукає опору, підтримку у колективі, при цьому постійно актуальною для неї залишається зберегти свої індивідуальні риси характеру.

Найбільш типовими об'єктивними причинами створення політичної опозиції є глибокі соціально-економічні проблеми життя народу, а найчастіше —

конфлікти співвідношення трьох гілок державної влади — законодавчої, виконавчої і влади глави держави. Остання і вимушена, як правило, прийняти на себе перші удари опозиції.

Функції політичної опозиції:

- вираз соціального невдоволення існуючим порядком і ініціювання змін та оновлення суспільства;
- вплив на зміст політики, яка провадиться за рахунок її можливих корективів, компромісів;
- підтримка в належній формі “правлячої партії”, надання потрібної динаміки розвитку держави;
- обмеження зловживань владою, порушення громадянських і політичних свобод населення;
- обмеження курсу “вліво” чи “вправо”;
- гарантування суспільного життя;
- перевірка на практиці гасел політичних сил, конкретних напрямків політичної діяльності, політичних лідерів [3, с.80].

З усіх вищеназваних видів політичної опозиції конструктивна опозиція виступає як невід’ємна частина позитивного розвитку політичного процесу. Наявність конструктивної опозиції слід розглядати як обов’язковий структурний елемент влади, за допомогою якого прискорюється здійснення обраного стратегічного курсу, підвищується ефективність політичної діяльності та досягається більш високий рівень легітимації влади. За таких умов формується динамічний тип політичної стабільності, притаманний відкритим суспільствам.

Конструктивної опозиційної діяльності потребує законодавча влада. В даній площині конструктивна опозиція створює умови для політичного маневру та компромісу, завдяки чому, приймаються рішення, здатні подолати конфліктні відносини та привести до консенсусу.

Таким чином, забезпечуючи можливість конструктивної опозиційної діяльності суб’єктом політики, суспільство в цілому і влада, зокрема, створюють гарантії реальної демократії, динамічного розвитку політичного процесу.

Яка роль опозиції в сучасному демократичному суспільстві?

Політична опозиція — це норма життя, природна потреба будь-якого цивілізованого суспільства. Наявність опозиції сприяє і політичній стабільності держави. І створенню найбільш сприятливих умов для нормальної життєдіяльності суспільства. Взаємовідносини між правлячими і опозиційними партіями являють собою не стільки протиборство, протистояння, скільки взаємодію, конструктивний діалог. У періоди відносної соціально-політичної стабільності опозиція відіграє позитивну роль, контролюючи діяльність влади. Коли ж у суспільстві назріває необхідність радикальних перебудов, опозиція

III. Концептуальні виміри політики

виступає рішучим прихильником активних дій. Усвідомлення суб'єктами політичного процесу політичної опозиції як норми суспільного життя в демократичних режимах відбувається паралельно з реалізацією проекту нового суспільства, що найповнішою мірою відповідає би життєдіяльності кожного громадянина. Саме побудова громадянського суспільства сприяє виробленню позитивного ставлення до політичної опозиції.

Література:

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993. – 224 с.
2. Батенко Т.І. Роль опозиційного лідера у суспільно-політичному процесі України другої половини ХХст. – Л., 1999. – 195с.
3. Варзар І.М. Політологічні та історіологічні засади феномена "політична опозиція" // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996. – с. 94-102.
4. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М., 1990. – 238с.
5. Гоббс Т. Філософские основания учения о гражданине. – М., 1974. – 370 с.
6. Гринів О.І. Опозиційна толерантність як запорука єдності державо-творчих сил // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996. – с. 166-165.
7. История политических и правовых учений /Под. ред. В.С.Нерсисянца. – М., 1998. – 560с.
8. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1990. – 415с.
9. Кормич Л.І., Кормич А.І. Конструктивність опозиційної діяльності демократичних процедур в політичній діяльності // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996. – с. 46-50.
10. Литвин В., Нечипоренко Г. Політична опозиція // політика і час. – 1994. – № 2. – с.52.
11. Локк Дж. Избранные философские произведения. – М., 1960. – 321с.
12. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1997. – 40с.
13. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996. – 224с.